

B E L L E T E N

Cilt: LI

Ağustos 1987

Sayı: 200

ESKİ ASUR VE ANADOLU'DA
KIZLARIN ÇOCUK YAŞINDA NİŞANLANMASI *

KEMAL BALKAN

Sū'ine'a'nın oğlu Pūšu-kīn, tüccar olan amcaları adına ticaret yapmak üzere genç yaşında Anadolu'ya, Kaniş şehrine (Kültepeye) gelmişti ¹. Pūšu-kīn, Asurda oturan Bayan Lamassī ile haberleşmekte idi. Bu kadının Pūšu-kīn'in eşi olduğu görüşü ² bizce pek te olası değildir; herhalde onun, Asurda oturan bir akrabası olsa gerektir. Kadın, Anadolu'da seyrek bulunan, veya hiç mevcut olmayan kumaş ve diğer kıymetli ticaret mallarını Anadolu'da satılmak ve böylece biraz para kazanmak üzere, Pūšu-kīn'e göndermekte idi. Lamassī'nin Pūšu-kīn'e yolladığı mektuplara ilâve ettiği pasajlarda, yetişmesine gayret sarfettiği bir *şuḫārtum* (kız) hakkında bilgi vermektedir. Bu mektuplardan BIN 4.9: 20 ve devâmı genç kızın durumunu şu sözlerle dile getirmektedir: *šū-ḫa-[ar]-tum* (21) *ir-ti-bi₄ ku-ta-bi₄-it-ma* (22) *al-kam-ma a-na sū-un* (23) ^d*A-šūr šu-ku-ši* "Kız büyüdü (ve) buna göre buraya (= Asur şehrine) gelmekle (bize) şeref bahşet ve kızı Tanrı Aššur'un kucağına koy." BIN 6. 7: 6 ve devâmında aynı Lamassī, Pūšu-kīn'e şu tavsiyede

* Bu araştırma Profesör Hans Gustav Güterbock'un yetmiş beşinci yaş günü münâsebetiyle dostları ve öğrencileri tarafından hazırlanan Kanişsuvar, 1986 (*Assyriological Studies*. No. 23) adlı hâtura kitabında S. 1-12'de "Betrothal of Girls during Childhood in Ancient Assyria and Anatolia" adıyla yayınlanmıştır.

¹ Eisser-Lewy, *MVAEG* 35/3 S. 31 ve devâmı; H. ve J. Lewy, *HUCA* 17 (1942-43) S. 82 v.d. not 237; Landsberger, *Türk Tarih, Arkeologya... Dergisi* 4 (1940) 15 not 1; J. Lewy, *HUCA* 27 (1956) 79 ve not 333; Garelli, *Les Assyriens*, index; Veenhof, *Aspects*, index; Larsen, *The Old Assyrian City-State and its Colonies*, Copenhagen, 1976, index.

² Garelli, *RA* 59 (1965) 158 "Toutes ces allusions, ..., invitent à croire que Lamassī etait la femme de Pūšu-kīn"; Larsen, *Old Assyrian Caravan Procedures* 55, 60 "perhaps... wife (of Pūšu-kīn)"; diğer bazı bilginlere göre de bu kadın Pūšu-kīn'in karısı idi: Veenhof, *Aspects* 90, 111 v.d., 116 v.d.; Matouš, *BiOr* 32 (1975) 334; Larsen, *The Old Assyrian City-State...*, index; M. Darga, *Eski Anadolu'da Kadın*, 11 v.d. "kesinlikle".

bulunmaktadır: *ku-ta-bi-it-ma* (7) *ku-ur-št-kà pá-ri-ir* “(Asur şehrine gelerek bizi) şereflendir, (oradaki bütün) bağlantılarını kır (kopar)”. Bu sözlere bakarak, Lamassî'nin Pūšu-kīn'e, kızı, Tanrı Aššur'un kucacağına koyması için telmihte bulunduğunu farzedebiliriz. Pūšu-kīn'e yazılan başka bir mektup olan CCT 3. 20: 17 v.d. da Lamassî, genç kızın (evlenecek yaşa kadar) yeter derecede büyüdüğünü şu sözlerle vurgulamaktadır: *ki-ma šú-ḫa-ar-t[um]* (18) *i-ir-ta-bi-ú-ni* “kız büyüdüğü için...”. Aynı mektupta Pūšu-kīn'e Lamassî, 38inci satır v.d. da, şu hususu da bildirmektedir: *šú-ḫa-ar-tum da-ni-iš* (39) *ir-ti-bi té-eb-a-ma a-tal-kam a-na sú(!)-ni A-šūr* (40) *šu-ku-šī ù šé-ep i-lí-kà ša-ba-at* “Ve kız (gerçekten) iyice büyüdü. Kalk ve buraya (= Asur şehrine) gel, onu (= kızı) Tanrı Aššur'un kucacağına koy ve kendi tanrının ayağını tut.”

MAH 16209³ mektubunda ise Bayan Lamassî, Pāšu-kīn'e, genç kız ile ilgili konuda bir başka biçimde yaklaşmaktadır. Burada söze doğrudan doğruya şöyle başlamaktadır: *ta-ša-mi-ma ta-ni-iš(!)-tum* (4) *il₅(!)-té-mi-in* (5) *a-ḫu-um a-na a-ḫi-im* (6) *a-na ḫa-lá-tim i-za-az* (7) *ku-ta-bi-it-ma* (8) *ù al-kam-ma ku-ur-št-kà* (9) *pá-ri-ir šú-ḫa-ar-lám* (10) *a-na sú-un A-šūr* (11) *šu-ku-un* “Sen de işitiyorsun ki insanlık (gerçekten) kötü oldu. Kardeş kardeşi yutmağa hazırdır⁴. (Buna göre, bize) şeref bahşet ve buraya (= Asur şehrine) gel ve (Kaniş'teki) bağlantılarını kır (= kes), (ve) kızı Tanrı Aššur'un kucacağına koy.”

³ Cenevre'de Musée d'art et d'histoire'da muhafaza edilmektedir. Bakınız: Garelli, RA 59, 156-160.

⁴ *ḫalātum* = 'alātum “yutmak”, Garelli, adı geçen eser, S. 160; CAD A/1 ve AHW'de bu kelimenin geçtiği bahse bakınız. Kültepe tabletlerinde Eski Asurcada *ḫ*'nin ifâde edilebilmesi konusunda yayınlanmamış şu örnekler zikredilebilir:

(a) *ḫ* fonemi, (= *alef*) ile verilmiştir. Bu konuda dikkati çeken örnek *arpum* “kilden bir zarfa konmuş (tablet)” (CAD A/2 292; karşılaştırınız: AHW 69); Kültepe b/k 499: 8 v.d. “(Kaniş'te bulunan) Koloni'ye 1/3 mine altın borçluyum. (10)...*ik-ri-bu* (11) *Γma¹-lá ḫup-pt-i* (12) *Γar¹-ma-am ú-kà-lu* “(Koloni'nin) elinde tuttuğu, adaklarım konusunda (kil) bir zarfa konmuş tabletimi...”

(b) *mašāḫum*'da görülen *ḫ* için bakınız: CAD M/1 360 v.d.'da *mašā'um* kelimesi, “güç kullanmak suretiyle bir şeyi bir kimsenin elinden almak, bir kimseyi soymak”; AHW 624 v.d. *mašā'um* “bir şeyi kuvvet kullanmak suretiyle ele geçirmek, soymak, kapmak”. Bu örneklerle yayınlanmamış Kültepe tabletlerinden şu misaller de ilâve edilebilir: Kültepe a/k 548 b (tablet): 8 v.d. *a-ta a-ma-kam* (9) *mi-li-kà ú-lá ta-āš-ta-pár* (10) *ki-ma Ī-lt-il₅-ma-ad* (11) *[i]m-šú-ḫi-ni ú 5 MA.NA* (12) KÜ.BABBAR *ḫa-al-qú-ni* “Sen orada, 'İli-ilmad beni soydu, benden 5 mine gümüş kayboldu...’ diyerek düşündüklerini bana bildirmedin”; Kültepe c/k 45: 9 v.d. *um-ma a-ta-ma* (10) *ni-ma-lam ú-šá-ar-ša-kà* (11) *a-pu-ūḫ ni-me-lim ša-ar-šu-im* (12) *{ša-ar-šu-im} a-ta-ma i-na 13* *Éti-kà ta-am-ta-āš-ḫa-ni* (14) 2/3 MA.NA KÜ.BABBA[R] (15) *ta-āš-ku-nam-ma...* (28) *mi-na a-nim i-na Za-al-pá a-na* (29) *bi₄-tt-kà ta-am-šú-ḫa-ni ú-lá a-we-lu-um* (30) *ḫa-al-pu-um...* “Sen şöyle

Pūšu-kīn'e insanlığın tutumunu anımsatmakla Bayan Lamassī, görünüşe göre, Pūšu-kīn'i, verdiği bir sözü tutmamaktan doğacak hoş olmayan bir takım sonuçlardan korumak istemiş olsa gerektir. Aksine bir davranış ise namuslu bir tüccar için genellikle ciddi bir durum yaratabilirdi.

Kültepede Pūšu-kīn arşivinde şu âna kadar sözü edilen genç kızla ilgili başka bir belge ortaya çıkmamıştır. Yukarıda sayılan mektuplar kızla ilgili konunun çözülmesine belki bir yol gösterebilir (Karşılaştırınız: ATHE. 31: 8, 11 v.d.; S. 7).

dedin: 'sana bazı kâr(lar) sağlayacağım.' Bana kâr sağlayacak {sağlıyacak} yerde bizzat sen evinde beni soydun. Bana 2/3 mine gümüş (zararına) sebep oldun (metin: koydun)... Bütün bunları Zalpa şehrindeki evin için benden gasbettin, (fakat ben) lânetlenmiş bir adam değilim." Kütepe c/k 1229: 31 v.d. *u₄-me-e ŷa-na-at* (32) *ir-ŷa-ni-ma ra-mi-ni* (33) *lâ ú-ma-ŷa-aḫ* "Benden yılın günlerini sorunuz (metin: isteyiniz; emir kipi, çoğul; yâni, yılın hangi günü veya, yılın kaç gün olduğunu sorunuz, fakat) o beni soymamalı idi."; Contenau, TTC 27: 13 *ú-ma-ŷa-aḫ-kâ* (karşılaştırınız: CAD M/1 361a); *mešḫtum*, "soyma, hırsızlık etme"; *mašḫātum* (çoğul). Kültepe c/k 45: 38 v.d. *ki-ma i-a-tt me-ŷt-ḫ-tám* (39) *ú-KU-ur-ŷu-ma ú a-na* (40) *me-ŷt-ḫi-tim a-wi-lam ú-kâ-an* "benim vekilim olarak soygunu ona ...cağım ve, soyguna karşı ben (doğru) adamı atayacağım." Kültepe c/k 1604: 4 v.d. *um-ma A-ŷūr-ma-lik-ma* (5) *ḫa-ra-ni a-mi-ŷa-am* (6) *ki-ma a-wa-tim* (7) *ma-á-ḫa-tim* (8) *á-ŷ-la-na-me-ú* (9) *e-ra-ba-am* (10) [*lâ*] *a-mu-a-am* "Aššur-mâlik şöyle söyledi: 'benim yolum (size) oraya doğru idi, (fakat) dâimi olarak işittiğim hoş olmayan olayların cereyan etmesinden dolayı oraya varamadım (metin: giremedim).'"

(c) *ŷuḫ'udum* "ikaz etmek, güç gösterisi ile tehdit etmek"; *ŷu'ūdum* (**ādum, CAD A/1 136a; *ādu*, AHW 14a); Kültepe a/k 1368b (tablet): 18 v.d. ...5 MA.NA SÍG.ĦI.A (19) *ku-nu-uk-ma a-na A-ki-a* (20) *ŷé-bi₄-lam-ma* ITU.2.KAM *sí-ki* (21) *ú-kâ-il₅-ma e-mu-qâ-tám* (22) *e-ba-ru-ti-a ú-ŷa-ḫi-du-ŷu-ma* (23) *ú-ŷé-ra-ni* "orada 5 mine yünü mühürle ve orada Akia'ya gönder ve iki aydanberi o benim eteğimi tutuyordu (benim hakkımda dâvâ açıyordu, fakat) meslekdaşlarım onu kuvvet uygulayarak tehdit ettiler ve (bunun üzerine) o beni serbest bıraktı."

(d) *uŷi'um* kelimesi herhalde *ú-ús-e-en* (dual) kelimesi ile (İrişum kitabesi, Belleten 14 (1950) 174: 13) aynıdır. İrişum kitabesinde çift olarak zikredilen *ḫubūrum* bira kaplarının her birisine birer talent ağırlığında birer *us'um* takılmıştır (2 *ú-ús-e-en* 1 GÍN.TA (14) *i-[n]a qar-bi₄-ŷu-nu a-dí*). Böylece *us'um* kelimesinin Sumerceden alınma olduğu ve "ördek" mânâsına geldiği (AHW 1438b, *usu(m)*) II sözüne bakınız) bilinmektedir. Kilden yapılmış kaplara takılmış hayvan şekilleri için bakınız: T. Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu, 1948 (Türk Tarih Kurumu Yayınlarında, V. Seri' No. 10) Ankara-1950; resim No. 313a, b-314; T. Özgüç, Kültepe-Kaniş (Türk Tarih Kurumu yayınlarından V-19), Ankara-1958; resim 85, levha 33 2, 39 1, 40 1a-1b, 41 2, karşılaştırınız: levha 31 1, 3, 47 1-2.

uŷi'um kelimesi Kültepe c/k 1517 tabletinde de geçmektedir (OLZ 60, 1965, 160, metin B) 1 v.d. RI-bu-um 1 *ús-ḫi-um* (2) *ta-áp-ŷu-ḫu-um* (devamı OLZ'de anılan yerde). Bu yerdeki *uŷi'um*, herhalde, ördek biçiminde bir figürdür. Metinde zikredilen bütün objeler bronzdan (ZABAR, karşılaştırınız: metin B, satır 17) yapılmışlardır. Kültepede h/k 87 (OLZ'de adı geçen yerde, 160, metin C'de satır 2'deki [...] silinmelidir) satır 3'te şunlar okunmaktadır: 2 *ús-ḫi-ú ŷa-bi-ŷt-ni* "lamba fitili için ördek biçiminde 2 figür"; burada da *uŷi'um*'lar bronz'dan (satır 22) yapılmıştır. Kültepede Kaniş Kolonisinde yapılan kazılarda kilden yapılmış ve kaideye

Zikredilen Lamassî mektuplarından bir sonuç çıkarmadan önce, Kültepe i/k 120 adlı (legal) protokol (mahkeme zaptı) metnini gözden geçirelim. Söz konusu tablet Kültepede, yâni Eski Anadolu Kaniş kolonisinde yürütülen Türk kazılarında 2nci tabakada bulunmuştur. Bu yeni tablette dâvâcı kişi Aĥu(w)-waqar, dâvâ edilen ise Zuba'dır. Bunların her ikisi de Asurlu kimselerdir⁵. Metinde şunları okuyoruz:⁶

yapıştırılmış ördek biçiminde bir figür taşıyan bir tas ortaya çıkarılmıştır; bakınız: T. Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu. 1948; levha 48 No. 224. S. 80'de bu kap şöyle tasvir edilmiştir: "Ağız çapı 9,5 sm.'i bulan kuĥulu ince fincanın yalnız kuĥusu ve ağız kenarları kısa hatlarla süslenmiştir (şek. 224). Ufak boyunlu sivri kuyruklu kuĥu, isli fincanın tam ortasına sonradan eklenmiştir. Bu eşsiz bir vesikadır."

T. Özgüç tarafından târif edilen şekle uyan Kültepe h/k 87 metninde satır 3'te okuduğumuz *uṣṣi'û ʿša biṣinni* ifâdesi -fitili pek tabîî korunamamış olan- Kültepe tipi lambayı kasetmiş olsa gerektir. Kappadokyada bu çeşit lambalar anlaşıldığına göre şu kısımlardan oluşmaktadır: *bît biṣinni*, "lamba" (CAD B 348b 3; AHw 143, 2) ve fitil (*biṣinum*). CAD B 348'e ve AHw 143'e göre *biṣinum* bitkisi *Verbascum thapsus* olup bunun yaprakları lamba fitili olarak kullanılıyordu. [Ed.-Karşılaştırınız: CHD 3: 45'teki *lappina*-(^{SAR})].

Yeni ortaya çıkarılmış bir Kültepe kontratında *biṣinum* sözcüğü, Eski Babil belgelerinde (AHw 143) olduğu gibi, doğrudan lamba anlamında kullanılmaktadır. Bu kontratta (Kültepe d/k 38a, b) bir evi satın alan kimse, evi satan kimseye, bu evde bir başka kişinin hak talebinde bulunup ona verilmesi halinde, *biṣinum*'u (lambayı) kendisine ödemesini şart koşmaktadır: Kültepe d/k 38b (tablet): 11 v.d. IGI *Ta-li-a* (12) IGI *Hu-zi-û-ma-an* (13) *be-zi-nam ú-ʿša*-*ba* "Şahit: Talia; şahit: Huziüman. O (evi satan kimse) lamba bakımından (da onu, yani Peruwa'yı) tatmin edecek (lambayı ödeyecek)." Ayrıca karşılaştırınız OIP 27 19 A: 18 [IG]I [*Kam*]-*ma-li*-[*a*] *be-el bi-ṣi-* [*nim?*] (yahut *be-el bi-tim?*).

⁵ Kültepe tabletlerinde bir kişi ad: olarak geçen *Zuba*, görünüşe göre, hem Asurlular tarafından hem de Anadolu halkınca kullanılmaktadır. Aynı kişiler olan *Zuba* adlı kimseler, Asurca adlar taşıyan şu şahısların oğullarıdır: *Aṣṣur-idi* (Kültepe f/k 35: 13); *Aṣṣur-rē-um* (Yayınlanmamış tablet B 9: 9); *Aṣṣur-tāb* (ICK 2. 125: 37); *E-lā-li* (Kültepe c/k 125: 2 [AS. No. 23, S. 4 not 5'te eksik olan kaynak bu şekilde tamamlanmalıdır]); *Iddin-abum* (BIN 4. 189: 15); *İstar-palil*: BIN 4. 174 (= MVAeG 33 No. 61): 3-4; TCL 4. 86 (= MVAeG 35/3 No. 305): 1, 13-14; BIN 6. 174 (= MVAeG 33 No. 6): 3; ICK 2. 132: 35; 305: x + 17; Kültepe a/k 906: 12; Kültepe c/k 487: 13-14; Kültepe c/k 512: 9; *Puzur-İstar* (TCL 4. 30: 16).

Elama adlı biri ile *Zuba* isimli bir kimse bir *hamuṣtum* olarak görülmektedir (ICK 1 56: 5; Kültepe a/k 206: 4-5). *Zuba* adında bir kişi ise bir *muṣāridum* (CAD M/2 260a; karşılaştırınız: *muṣarriṭ/tum*, AHw 681b) memuru şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bazı Kültepe tabletlerinde *Zuba* şu yerli kişilerin oğlu olarak görülmektedir: *Wa-ar-ki-ti-iṣ* (Kültepe f/k 166: 14; f/k 168: 17); *Gazana* (Kültepe f/k 73 (tabl.): 20-21, (bu tabletin zarfı) Kültepe f/k 76: 3-4; *Sadaḥṣu* (Kültepe f/k 158: 3); karşılaştırınız: *Zuba ʿša Ilaktiṣka* (Kültepe c/k 183: 15).

Zuba adına aşağıdaki Kültepe metinlerinde de rastlanmaktadır: I 552: 17 (diğer Anadolu'lu kişilerle birlikte şahittir; Studies Ladsberger [AS 16] 177'de zikredilmiştir); OIP 27 49 A: 4, B: 7); passim. Karşılaştırınız: ^m*Zuba*, Hititçe yazılmış tabletlerde de geçmektedir (Laroche, Cat. No. 1572),

⁶ Satır 4, 7, 15'e göre; satır 1: *Zu-ba*{-*ma*}. Bazı intizamsızlıklar satır 22-23'te de gözlenebilir.

(Önyüz) (1) *A-ḥu-wa-qar* ü *Ṣu-ba-ma* (2) *iṣ-bu-tù-ni-a-tí-ma* (3) *um-ma A-ḥu-wa-qar-ma* (4) *a-na Ṣu-ba-ma a-ḥa-tí* (5) *ir-tí-bi₄ ba-a-am* (6) *a-ḥa-tí i-na Kà-ni-iṣ* (7) *a-ḥu-úz um-ma Ṣu-ba-ma* (8) [*l*]u *tù-ṣí-ib* (9) [*u*]m-ma *A-ḥu-wa-qar-ma* (10) [*i*]-na *Kà-ni-iṣ* (Alt kenar) (11) [*dí-i*]n *kà-ri-im dí-ṣu* (Arkayüz) (12) *Ṣé-ep-kà ru-qá-at* (13) *a-dí-ma-tí a-ḥa-tí* (14) *lu tù-ṣí-ib* (15) *um-ma Ṣu-ba-ma a-lik* (16) *a-ḥa-at-kà a-ṣar* (17) *li-bi-kà a-na mu-tim* (18) *dí-in* IGI *En-nam-A-ṣur* (19) DUMU *Bu-da-tim* (20) IGI ^dAB-*ba-ni* DUMU *A-ba-ba* (21) *a-na a-wa-tim a-ni-a-tim* (22) {*A-ḥu-wa-qar*} *kà-ru-um* (23) *Té-ga-ra-ma im-ḥu-ur-ni-a-tí-ma* {ú (silik yer üzerine)} (Alt kenar) (24) *kà-ru-um* (Sol kenar) (25) *i-dí-in-ni-[a]-[tí-ma]* (26) *ṭup-pá-am* [*ṣa*] *ṣí-[bu-l]i-[ni]* (27) *i-ba-áb* DINGIR *ni-dí-i-[n]* (tabletin sonu). sonu).

(1) “Aḥu-waqar ve Zuba (2) (şahit olarak) bizi tuttular ve (3) Aḥu-waqar (4) Zuba’ya (3) şöyle dedi: (4) ‘kız kardeşim (5) (şimdi artık) büyüdü (= evlilik çağına ulaştı), buraya gel, (6) (ve) Kaniş şehrinde kız kardeşimi (7) eş olarak al⁷ (= kız kardeşimle evlen)’. Zuba şu cevabı verdi: (8) ‘O (= kız kardeşin, orada) otursun.’ (9) Aḥu-waqar şöyle konuştu: (10) ‘Kaniş şehrinde (11) (kız kardeşim hakkında) onu⁸, Koloni (= *kārum*) mahkemesinin [kara]rını ver. (12) Senin ayağın uzaktır (= sen uzakta olan bir yerde bulunuyorsun)⁹. (13) Kız kardeşim ne zamana kadar (14) (Kaniş şehrinde) otursun (beklesin)?’ (15) Zuba (buna) şöyle cevap verdi: ‘Git! (16) Kız kardeşini gönlünün istediği yere (= kimseye) kocaya (18) ver’¹⁰. Şahit: ^{10a} Ennam-Aṣṣur, (19) Budatum’un oğlu; (20) şahit: ^dAB-bāni,

⁷ *ahāzum* fiil kökünden yapılmış emir kipi; bakınız: CAD A/1 175b, 176b.

⁸ Hecker, Grammatik der Kültepe-Texte § 49 a; bakınız: Kültepe d/k 48b (Studies Güterbock, 1974, 35): (21) *I-li-dí-na-ṣu* “tanrım onu (= çocuğu) ona ver; yayınlanmamış olan Kültepe metni: Ankara c 33: 6.

⁹ AHW 971a *rēqu(m)* “uzakta olmak, uzaklaşmak”; CAD M/1 417 (*mātu* 1 kelimesine bakınız), *rūqtum* (fem. tekil) “uzakta”; *ruqūtu*; ARM 4. 70: 17 *ina eqlim ru-qt-im*; Geç Babil’de, AHW 971b “ayaklar için uzak bir yerde”; karşılaştırınız, Landsberger, Türk Tarih, Arkeologya... Dergisi 4: 15, not 1; J. Lewy, HUCA 27: 79, not 333; aynı yazar, OrNS 29 (1960) 25 v.d. Aşağıdaki yayınlanmamış metin de göz önünde bulundurulmalıdır: Kültepe c/k 1046: 8 v.d. *eq-lam ru-qām* (9) *a-lá-ak lá té-té-qām-ma* (10) *lá ta-na-ma-ar* “uzak bir yere gidiyorum, (fakat) sınırı aşmak istemeyeceksin ve (beni) dâima görmek istemeyeceksin (sınırı aşmıyacak ve beni her zaman görmeyeceksin).”

¹⁰ *ana mutim nadānum* “(bir kızı) kocaya vermek” (CAD M/2 314 v.d. (*mutum* maddesinde); CAD § 230a, 236 (*ṣuhārtu*, *ṣuḥru* maddelerinde); Kültepe c/k 137 de bu misallere katılabilir: (Öy) 1 v.d. *i-nu-mi ṣu-ḥa-ar-tām* (2) *a-na mu-tim* (3) *a-dí-nu* 10 GİN (4) KU.BABBAR *Ṣu-Ku-bu-um* (5) *ub-lam* (Ay) (6) 2 GİN (7) *E-lá-ma* (8) *ub-lam* (tabletin sonu) “Kızı kocaya verdiğim zaman, Ṣu-Kubum bana 10 şekel gümüş getirdi; Elama (da) bana 2 şekel (gümüş) getirdi”. Karşılaştırınız: BIN 6. 20: 22 v.d. .... *mi-ṣu ṣa...* (23)...ir adam ile (birlikte kalmağa) gitti(ği)n(i) işitiyorum.”

^{10a} Metinde ifade şöyle anlaşılmalıdır: “(söz konusu olan) PN (mahkeme) huzurunda”

Ababa'nın oğlu. (21) Bu sözler üzerine (22-23) {Ahu-waqar} Tegarama şehri Kolonisi bizi (şahit olarak) kabul etti ve {(silinmiş yüzeye yazılmıştır) ve} (24) Koloni (25) bi[ze] emretti ve (26) biz şa[hi]tliği[miz] hakkındaki tabletü (= yazılı belgeyi) (27) Tanrı Kapısında verd[i]k (= düzenledik)."

Adli protokoller (mahkeme zabıtları) genellikle Asurlular¹¹ tarafından açılan dâvalârda ve az sayıda olmak üzere Anadolu halkı olan kişiler¹² tarafından açılırdı. Koloni mahkemesinin, özellikle kolonilerin başı olan Kaniş Kolonisi mahkemesinin kararı genellikle Asurlular tarafından elde edilmiştir (bakınız: MVAeG 33 No. 273 v.d.). *Žuba*, Anadolu halkından bir kişi olarak ta kabul edilebilirse de (karşılaştırınız: Garelli, *Les Assyriens en Cappadoce*, 130 v.d.) belgemizde o, daha ziyade bir Asurlu olsa gerektir (karşılaştırınız: yukarıda not. 5).

Bu mahkeme zaptına göre genç kızın erkek kardeşi, herhalde ağabeyi Ahu-waqar, dâvâlı olan Zuba'yı kız kardeşi ile mahkeme huzurunda evlenmeye dâvet etmiştir, çünkü genç kız artık büyümüş, evlilik çağına ulaşmıştır. Kızın erkek kardeşinin bu zorlaması, genç kızın dâvâlıya, daha küçük yaşta iken, herhalde çocukluk çağında, söz verilip nişanlandığını açık olarak ortaya koymaktadır. Genç kızla nişanlanmış olan erkek te herhalde çok genç bir kişi idi. Şimdi onun evlenmekten çekinmesi, zorlanınca da evlenmekten vaz geçmesi böyle bir yorumlama lehindedir.

Anılan mahkeme zaptında erkeğin mahkeme huzurunda sözlü bir beyânı, başka bir deyimle evlenmekten vazgeçmesi, aradaki nişanın bozulmasına kâfi gelmiştir. Şu hususu da hemen belirtelim ki Kültepe tabletleri içinde bir nişan akdi konusunda yazılı bir kontrat ele geçmemiştir; anlaşıldığına göre, nişan aileler arasında akdedilmekte, herhangi yazılı bir belge gerekmemekte idi. Fakat ele aldığımız adli protokolde bir nişanın bozulduğunun resmî bir belge ile saptandığı hakkında elimizde kesin bir kanıt bulunmaktadır.

¹¹ Eisser-Lewy, MVAeG 33, Sayfa 244 v.d.; passim.

¹² Adli protokolü akdeden taraflardan yalnız biri yerlidir, MVAeG 33 No 252: 1 (*Ša-ar-ni-ga-at*), 4, 10 (-ga); ICK 1. 61: 2, 7, 16 (-ga); *Du-ūh-ni-īš*: MVAeG 33 No. 261: 1, 8, 12; MVAeG 35/3 No. 292 (= CCT 5. 17a): 2, 8 ((f) *Žu-uš-ga DAM Ū-zu-a*), 21 (-na), duplikat TCL 21. 266: 1 (-na), 9 (-ga), 23 (-na); MVAeG 35/3 No. 303 A: 1 *Ma-li-wa-aš-ħa/li*: 1 (*Ma-li-wa-ħ-š-i*), 12 (-āš-ħa), B: 5 (*Ma-li-a-wa-aš-ħi*). Aşağıdaki adli protokolde iki taraf ta yerlidir: MVAeG 35/3 No. 297: x + 3, x + 7, x + 14, x + 19 (Š.) ve x + 20, x + 28 (N.), metninde protokol *Ša-ak-tū-nu-wa* ile *Ni-ki-li-i-wi-i-it*, *Ni-ki-li-e-it* arasında akdedilmektedir.

Res. 1 - Önyüz Kültepe i/k 120

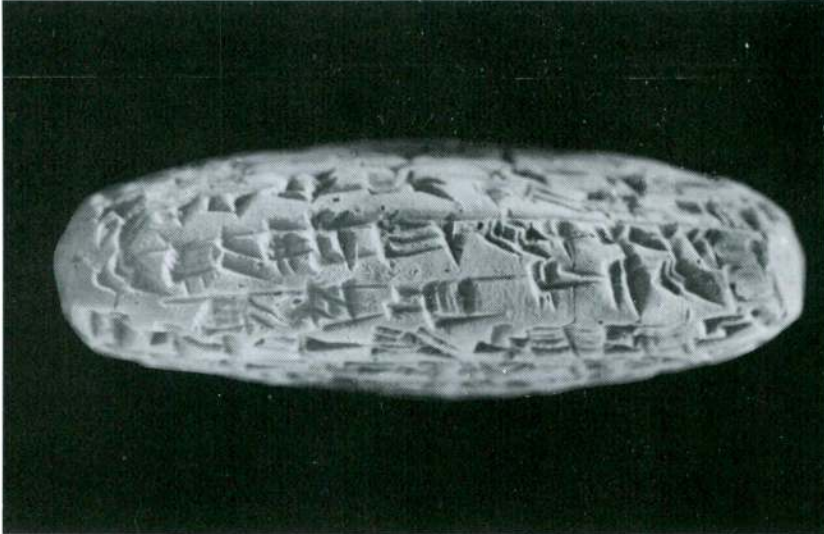

Res. 2 - Alt kenar

Kemal Balkan

Res. 3 - Arka yüz

Res. 4 - Üst kenar

Res. 5 - Sol kenar

Res. 6 - Sağ kenar

Nişanın görüldüğü şekilde erkek tarafından resmî bir beyânla bozulması, erkeği, ailesi tarafından kızın ailesine verildiğini düşünebileceğimiz nişan hediyelerini geri almak hakkından herhalde yoksun bırakmaktadır. Bununla beraber Kültepe tabletlerinde herhangi bir nişan hediyesi söz konusu edilmemiştir. Kültepe metinlerinde *irtibi* (“kız büyüdü”) deyimini (klausel’i) herhalde kızlarla erkekler arasında akdedilen bir nişana delâlet etse gerektir. Buna göre kız daha çocuk yaşında iken, onun sosyal durumu ile ilgili bir anlaşma yapılmıştır. Ayrıca karşılaştırınız: ARM I 64 (I. Şamşi-Adad’ın, oğlu İasmaḫ-Adad’a mektubu): satır 7 v.d. SAL.TUR.MEŞ *ša Ia-aḫ-du-li-im* (8) *ša a-di-na-kum* (9) SAL.TUR.MEŞ *ši-na ir-ta-bé-e* “İahdu-Lim’in sana vermiş olduğum genç kızları, (işte şimdi) o genç kızlar büyüdüler(!) (metinde tekil: ‘büyüdü’).”

Bir husus daha özellikle vurgulanmalıdır: yukarda sözü edilen mektuplarda geçen *irtibi*-klausellerinde bu ifâde, “onu (= kızı), Tanrı Aşşur’un kucağına koy” cümlesi ile sürmüştür. Fakat sözünü ettiğimiz mahkeme zaptında ise *irtibi*-klauselinden¹³ sonra “kız kardeşimi eş olarak al”, başka bir deyimle, “kız kardeşimle evlen” cümlesi gelmektedir. Anlaşıldığına göre, “kızı Tanrı Aşşur’un kucağına koy” deyimini ile, “çok olası olduğu gibi, onun, kızın “dini consécration’una” telmihte bulunulduğu^{13a} kabul edilemez. Çünkü Lamassî, Pūšu-kîn’e, “kızı Tanrı Aşşur’un kucağına koy”ması hakkında en az dört mektup yazmak suretiyle, Tanrı, uzun zaman bekletilmekle, Pūšu-kîn bir sacrilège (dine küfreden kişi) durumuna düşürülmektedir. Namuslu bir tüccar olan Pūšu-kîn ise böyle bir davranıştan şiddetle kaçınacaktı. Pūšu-kîn, Lamassî vasıtası ile yapılan bir dâvete gitmemek suretiyle hem Tanrı Aşşur’a, hem Asur memleketinin baş Tanrısı olan Aşşur’un tapınağına, hem de bu tapınakta, belki daha sonra, bir râhibe, *kubabtum* (*ugbabtum*), olan kendi (= Pūšu-kîn) öz kızı Aḫaḫa’ya (NIN.DINGIR, MVAeG 33 No. 11: 15-16, 22; ATHE 24 A: 11-12, 34-35, B: 14-15, 25-26) karşı büyük bir saygısızlıkta bulunmuş olacaktı. Biz, “bir kızı Tanrı Aşşur’un kucağına koymak” deyimini ile, “bir kızla evlenmek” tâ’biri arasında bir paralellik bulunduğunu kabul ediyoruz.

¹³ Karşılaştırınız: TCL 19. 35: 19 *i-il₅-tum i-ir-ti-bi* “tanrı zaten kızdı.” CAD I/J 89b, fakat AHW 191b (*i’iltum*) “Opferverpflichtung wurde gross.” BIN 4. 88: 18 *a-wi-lum ar-ti-bi* “bir adam (olarak) ben büyüdüm.”

^{13a} Garelli, RA 59, 1965, S. 157: “Et c’est très vraisemblablement à sa consécration religieuse que se réfèrent les textes précédentes: on devait la présenter au dieu, à cette occasion, sans qu’on puisse savoir s’il y avait une initiation sexuelle véritable, ou une cérémonie symbolique.”

Yalnız Eski Asur diyalekti ile yazılmış metinlerde geçen “bir kızı Tanrı Aşşur’un kucağına koymak” ifâdesi herhalde Tanrı Aşşur’un koruması altında ¹⁴ “bir kızı eş olarak almak; bir kız ile evlenmek” anlamında kullanılan güzelleştirici bir deyim (bir euphemismus)dir.

Adı belirtilmeyen yalnız Pūšu-kîn’in eşi olduğu söylenen kadının (ATHE 31: 8,11) yukarıda değinildiği gibi, Lamassî ile aynı kişi mi olduğu, Pūšu-kîn’in oğullarının, biraz yukarıda adı anılan kızının annesi mi olduğu aydınlatılmalıdır. Aynı problem, adı söylenmeyen, Pūšu-kîn’in ölmüş eşi olduğu (TCL 4. 30: 3-4) bildirilen kadın için de söz konusudur. Başka bir deyimle Tanrı Aşşur’un kucağına konulması istenen *šuhārtun* ile aynı olup olmadığı açığa çıkarılmalıdır. Bu problemin açıklığa kavuşması, daha aydınlatıcı bir Kültepe belgesi bulunmasına bağlıdır.

Kültepede evvelce bulunmuş olan VAT 9230¹⁵ ve BIN 6. 104 mektuplarında iki ayrı çiftin evlenmelerinden bahsedilmektedir. Bunlardan VAT 9230’da, Asur şehrinde oturmakta olan tanınmış banker Šu-Ħubur, Kaniš şehrinde ticaretle meşgul olan meslekdaşı Pūšu-kîn’den kendi (= Šu-Ħubur) oğlu, daha doğrusu dâmâdı genç tüccar Ennum-Aşşur’u, Asur şehrine yollamasını rica etmektedir. Mektuptan anlaşıldığına göre Ennum-Aşşur, Šu-Ħubur’un kızı ile Asur’da bir evde evlenecek ve onu (= kızı) yeni evine götürecektir ¹⁶.

BIN 6. 104 mektubu, Puzur-Aşşur adında bir genç tarafından Bayan Nuḫšātum’a yazılmıştır. Mektuba genç adam, kızın babasının onunla (= kız ile) evlenmesini ¹⁷ istediğini bildirmekte; mektubun devamında şunu özellikle belirtmektedir: “Sen (= Nuḫšātum) mektubumun sana okunduğunu işitince (= mektubun içeriğini öğrenince) babandan (doğru olup olmadığını) araştır ve ... buraya (Anadoluda) Kaniš şehrine gel ...”. Mektubun sonunda, aslen Asurlu olan Puzur-Aşşur, Bayan Nuḫšātum’a Kaniš şehrine, eşi olmak üzere gelmezse, ne gibi bir düşüncede olduğunu şu sözlerle açıkça bildirmektedir: “... Waḫšušana şehrinde (eş olarak) Waḫšušana’lı bir kız alacağım.” Bu mektuptan Asurda bulunan Bayan Nuḫšātum’un evlenmeğe ehil bir çağa geldiği gözlenmektedir. Buna göre

¹⁴ CAD § 230a, BIN 4. 9: 20’yi ve CCT 3. 20: 38’i “onu (kızı) Aşşur’un kucağına koy (yâni: onu Aşşur’a ithaf et?)”, fakat (CAD K 18’de *kutabbutu* maddesinde) BIN 4. 9: 20’deki ifâdeyi “onu (kızı) Aşşur’un kucağı’na koy” şeklinde tercüme etmektedir. Aynı ifâde AHW 1059b’de (*sūnu* maddesinde) şöyle verilmiştir “c) Schutz auf dem Schoss. a) v Gott...”).

¹⁵ J. Lewy tarafından ArOr 18/3 (1950) 374, not 49’da yayınlanmıştır.

¹⁶ 20 v.d. *a-na-kam i-na Êtim* (21) *šú-ḫa-ar-tám e-ḫa-az* (22-27)... (28) *šú-ḫa-ar-tám li-it-ru*.

¹⁷ 3 v.d. *a-bu-ki a-šū-mi-ki [a-na]* (4) *šé-ri-a a-na a-ḫ[ā-zi-ki]* (5) *iš-pu-ra-am*.

müstakbel kocası olmasına evvelce karar verilen Ennum-Aššur, Bayan Nuḫšātum ile evlenmeğe hazırdır, fakat son bir hak tanıyarak bu kızın kendisi ile (= Puzur-Aššur'la) evlenmek isteyip istemediğini sormaktadır. Erkeğin bu davranışı sonuç olarak şu hususu da ortaya koymakta olsa gerektir: kızın reddetmesi ile de bir nişan kolayca bozulabilmektedir. Kappadokya metinlerinde bir nişan hediyesi söz konusu edilmemiştir, fakat kızın erkeği koca olarak kabul etmemesi, her halde bir kızı, erkeğin ailesi tarafından kızın ailesine verildiği farzedilecek nişan hediyeleri üzerindeki tasarrufundan mahrum bırakmaktadır.

Akkadca'nın bir diyalekti olan Eski Asurca'da, İ.Ö. 2000'den sonraki çağda, *aḫāzum* infinitifi "bir kadını eş olarak almak, bir kızla evlilik bağı kurmak, bir kızla evlenmek"¹⁸ anlamındadır. Kelime yalnız koca tarafından yapılan bir işi gösterir. Kadın bu işte yalnız bir objedir, süje değildir (bakınız not 10).

VAT 9230 metninde işaret ettiğimiz gibi, burada bahis konusu evlilik Asurda bir evde meydana gelmektedir. Erkek ve kadının, erkeğe ait bir evde birleşmeleri ile evlilik bağının kurulduğu anlaşılmaktadır. VAT 9230, kadının erkeğin evine götürülmesi ile evliliğin amacına ulaştığı hakkında Koschaker'in görüşü (ArOr 18/3 (1950) 214 not 11) lehindedir.

MVAeG 33 No. 1 (= TCL 4. 67) metni, bir nişanlanmaya delâlet edemez¹⁹, çünkü burada *aḫāzum* ("bir kızla evlenmek") işlemleri çoktan yerine getirilmiştir (satur: 6-7)²⁰.

Neufeld, Hitit Kanunlarından²¹ §§ 28-29'da²² iki türlü nişanın söz konusu olduğuna işaret etmektedir. § 28'de kızlar için, "(evlenmek üzere) söz verilmiş, sözlü, va'd edilmiş"²³ anlamında *taranza* sözü kullanılmaktadır.

¹⁸ CAD A/1 175b. CAD § 229-230a, TCL 4. 67: 6-7 şu şekilde düzeltilmelidir: "kız ile nişanlanmıştır"; AHw 19a; Driver-Miles'in The Assyrian Laws 169 v.d. "(sexually) to marry" tercümesine dikkat ediniz; Koschaker ArOr 18/3 (1950) 214, not 11 (S. 238).

¹⁹ Eisser-Lewy, MVAeG 33 No. 1 "Verlobung?"; CAD § 229-230a için yukarıda not 18'e bakınız.

²⁰ Eski Babil çağındaki kullanım için karşılaştırınız: Driver-Miles, The Babylonian Laws, cild I 250, 262; Orta Asur çağındaki kullanım için ise bakınız: Driver-Miles, The Assyrian Laws 183, § 43: 29.

²¹ The Hittite Laws (1951) 143 v.d.

²² Friedrich. Die hethitische Gesetze (1959), 24-25, 94-95.

²³ Goetze, KI² 112, not 8; Friedrich, HG 24 v.d., 135b; Koschaker, ArOr 18/3: 214 v.d. "Söz verilmiş" ("versprochen"); Neufeld, The Hittite Laws § 28 "va'd edilmiş", ("promised"), 143 "ilân edilmiş, ("declared"); diğer bilginlerin bu husustaki görüşleri için Neufeld'in adı geçen eserinde S. 143'e bakınız.

§ 29'da ise “bağlanmış”²⁴ anlamında olmak üzere *hamenkanza* terimi geçmektedir. Herhalde, Koschaker'in görüşü (ArOr 18/3: 216 not 11) aksine, kızın ve erkeğin yaşları Hititlileri iki ayrı form kullanmağa mecbur etmiştir. *Taranza* deymi kızın ailesi tarafından, erkeğin ailesine oğulları için ilerde bir eş olarak seçilebileceği vaad edilmiş olduğuna işâret etmektedir. § 28'de kızın (DUMU.SAL) daha evlenemeyecek bir yaşta, belki de henüz küçük bir çocuk olduğunu kabul edebiliriz. Erkeğin (LÚ) de, çok genç bir çağda olduğunu düşünebiliriz (karşılaştırınız: Goetze, Kl² 112).

Bir taraftan Eski Asur yazılı belgelerinde (belki de Eski Anadolu âdetlerinde) *irtibi*-klauselli ifâdelerde kız ve erkeğin yaşları çok küçük olduğu için evlenmelerine müsaade edilmediği akla gelmekte, diğer yandan birçok eski uygulamalar Türkiyenin bazı bölgelerinde bugün de yaşamakta olan Beşik Kertmesi veya Beşik Nişanı âdetini²⁵ düşündürmektedir. Bu gibi uygulamalara doğu ülkelerinden bazılarında herhalde hâlâ daha rastlanmaktadır.

Hitit Kanunu § 29'da kız için kullanılan *hamenkanza* (“bağlanmış”) deymi, kızın bir adamın eşi olduğu anlamına gelmez (karşılaştırınız: Goetze, Kl² 112). *Hamenkanza*'da kıza verilen nişan hediyesi *kuşata* (= *TIRHĀTU*) gerekte olup ancak yetişkin yaştakiler arasında bir nişanlanmaya işâret etmektedir.

Erkeğin, daha doğrusu erkeğin ailesinin, kıza, kızın ailesine verdiği bildirilen § 28'de zikredilen hediyeye belirli bir ad verilmediğine, bunların daha ziyade, hititçede *kuit kuit* [*piešta*] (serbest olarak tamamlanmıştır) “(ilk nişanlımın kıza) [verdiği] her türlü nesne (hediye)” biçiminde anıldığına dikkat edilmelidir. Görünüşe göre, § 28, kızın kendisi hakkında serbestçe karar verme yaşına ulaşmasından sonra, birinci adamın verdiği nişan hediyelerini ödemesi halinde ikinci bir şahıs ile evlenmek üzere uzaklaşmasına cevaz vermektedir.

²⁴ Güterbock, ArOr 18/3, not 49 da (S. 260) Koschaker tarafından yazılmış olan makalede, ve Friedrich, HG 24 v.d., 120'de zikredilen kelimeyi “bağlanmış” (“gebunden”) olarak tercüme etmişlerdir. Aynı kelime, Neufeld, The Hittite Laws 9'da “nişanlanmış” (“affianced”) 143'te “bağlanmış” (“bound”) şeklinde verilmiştir. Goetze, Kl² 112'de bu hususta şunları yazmaktadır: “Das bedeutet nicht in jedem Falle den Beginn der ehelichen Gemeinschaft. Ehen sind offenbar zuweilen schon im Kindesalter geschlossen worden.” Aynı konuda diğer bilgilerin görüşleri için Neufeld'in yukarıda zikrolunan eserinde S. 143'e bakınız.

²⁵ Bu hususta şu yazılara bakınız: E. Ercan, Beşik Kertme, Folklor Doğru 30: 28-30; A. Petekçi, Bozkır İlçesinde Beşik Kertme, Türk Folklor Araştırmaları 271: 6223; S. V. Örnek, Türk Halk Bilimi 187 v.d.; aynı yazar, Geleneksel Kültürümüzde Çocuk 206: 195 v.d.; M. Tezcan, Beşik Kertmesi, Kongre Bildirileri 11: 498 v.d.

Bu satırların yazarı, bu yazıyı hocası Profesör Hans Gustav Güterbock'a ithaf etmekten özel bir kıvanç duymaktadır. Profesör Güterbock yıllar önce Ankarada Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Hititoloji okutmuştur. Türkiyenin eski kültürleri hakkında bilgi araştıranlar Profesör Güterbock'u dâima yanlarında bulmuşlardır. Biz Sayın Profesöre Eski Anadolu araştırmalarına yaptığı katkılardan dolayı kendimizi çok minnettar hissetmekteyiz²⁶.

²⁶ Bu makalenin AS 23 S. 1-11'de yayınlanan İngilizce tercümesinde bazı hatâlar meydana gelmiş olup bunları aşağıda görüldüğü biçimde düzeltiyoruz.

Some phrases and citations appeared wrong in As 23, are to be corrected as follows:

Page 1, note 2, l. 4: 20.11 ff. to be deleted;	90, 111 ff. 116 ff.
p. 2 line 2: <i>i-lí-ka</i>	<i>i-lí-kà</i>
p. 2 note 4 (b) l. 7:	
<i>ù-ša-ar-šf-kà</i>	<i>ù-ša-ar-ša-kà</i>
l. 8: <i>ta-am-ta-áš-ḫu-ni</i>	<i>ta-am-ta-áš-ḫa-ni</i>
l. 8: (at the end of the line) (14)	(15)
l. 14: you	he
(c) l. 2: 14a;	14a);
l. 3: <i>še-bi₄-lam-ma</i>	<i>še-bi₄-lam-ma</i>
l. 3: <i>e-mu-qú-tám</i>	<i>e-mu-qá-tám</i>
p. 3 (d) l. 3: <i>qar-bi-šu-nu</i>	<i>qar-bi₄-šu-nu</i>
l. 12: <i>is-hi-ums</i>	<i>us-ḫi-ums</i>
(from the bottom) l. 7: (AHw (163)	(AHw 143)
(from the bottom) l. 2: IGI <i>kā-ma-</i>	[IGI] [<i>Kām</i>]- <i>ma-</i>
p. 4, l. 18:	
(i.e., the decision about her).	(i.e.) the decision of the Colony (about her).
p. 4, l. 18: note 5 l. 3: (Kultepe 125: 2)	(Kultepe c/k 125: 2)
p. 5 note 10 l. 8: CAD A/2 302b	CAD A/2 301b
p. 6 note 13: <i>e/i'ltum</i>	<i>e/i'iltum</i>
note 5: AnOr	ArOr
p. 7 note 16: (22) <i>šú-ḫa-ar-tám li-it-ru.</i>	(22-27).... (28) <i>šú-ḫa-ar-tám li-it-ru.</i>
note 18: TCL 4. 67: 6	TCL 4. 67: 6-7
l. 18: the subject, not the object	the object, not the subject
l. 23: [1950] 216	(1950) 214
p. 8 note 23: ArOr 18/3: 216ff.	ArOr 18/3 214ff.
p. 9 l. 1: Kultepe	Kultepe

